

Наведений матеріал засвідчує важливість використання таких джерел, як духовні заповіді і описи майна духовних осіб, різного роду записи на книгах, історико-статистичні описи епархій та ін. для вивчення інтелектуального потенціалу вищого українського духовенства ранньомодерного часу. У випадку, якщо мова йде про власні видання церковного автора, можна, хоча б частково, визначити читацьке середовище його творів. Крім характеристики читацьких інтересів, названі джерела також дають можливість реконструювати склад приватних та монастирських книгозбірень. Маргіналії та інші записи на стародруках, в свою чергу, дають іноді уявлення про сприйняття автором тієї чи іншої інформації з книги, а загалом – про рівень духовної культури українського суспільства того часу.

Загалом вищенаведене свідчить, що освітній рівень, читацькі інтереси і склад приватних бібліотек українських церковних ієрархів визначили їхній інтелектуальний потенціал та обумовили сфери й особливості його вияву у подальшій діяльності. Система освіти і особливості викладання навчальних дисциплін у Києво-Могилянській академії, зокрема, гуманістичні традиції, багатомовність, відкритість до сприйняття західноєвропейських впливів, послужили основою для формування світогляду майбутніх українських ієрархів як високоосвіченої еліти сучасного типу, яка сприятиме розвитку рідної, ґрунтованої на засадах православної віри, культури. Це поєднувалося з усвідомленим обранням чернечого сану, на якому позначилися існуючі в українських шляхетських і священницьких сім'ях традиції родинного виховання, приклад і досвід київської, передусім лаврської, чернечої школи, постійним прагненням до освітнього і духовного вдосконалення.

1. *Абрамов Н.* Иоанн Максимович, митрополит Тобольский и Сибирский / Н. Абрамов (Из журнала Министерства Народного Просвещения. – 1850. – № 10). 2. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / Отд. 2. Под ред. Н. И. Петрова. – Т. 1, ч. 1. – К., 1904. 3. *Берло А.* Арсений Берло, епископ Переяславский и Бориспольский / А. Берло. – К., 1904. 4. *Горський В.* Європейська академічна традиція в Києво-Могилянській академії / Вілен Горський // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст. – К.: «Видавничий дім «КМ Академія», 2002. – С. 8–38. 5. Из прошлого Киевской епархии.

Варлаам Ясинский, митрополит Киевский и Малая Россия (1690–1707 г.) // Киевские епархиальные ведомости. – 1905. – № 12. – С. 286–289; № 13. – С. 309–317. 6. *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Ярослав Ісаєвич. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2002. 7. *Крыжановский Е.* Феодан Прокопович и Варлаам Ванатович / Е. Крыжановский // Труды Киевской духовной академии. – 1861. – Т. 1. – С. 267–315. 8. *Лосієвський І.* Бібліотека Мелетія Смотрицького / Ігор Лосієвський // Київська старовина. – 1992. – № 5. – С. 59–65. 9. *Луцкая Ф., Мазманьянц В.* Судьба библиотеки Стефана Яворского / Ф. Луцкая, В. Мазманьянц // Книга. Исследования и материалы. – Сборник 70. – 1995. – С. 195–197. 10. *Маслов С. И.* Библиотека Стефана Яворского / С. И. Маслов. – К., 1914. 11. Очерк истории литературы и церкви западно-русской за XVI–XVIII стол. // Киевские епархиальные ведомости. – 1877. – № 20. – С. 526–540. 12. *Пахльовська О.* Києво-Могилянська академія як чинник становлення національної самобутності української культури. Парадокси еволюції / Оксана Пахльовська // Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст. – К., 2001. – С. 19–26. 13. *Петров Н.* Киевская Академия во второй половине XVII века / Н. Петров. – К., 1895. 14. *Прокопович Ф.* Філософські твори в трьох томах. Переклад з латинської. – Упор. М. Д. Рогович, В. М. Нічик. – Том 3: Математика. Історичні праці. Вірші. Листи. – К.: Наукова думка, 1981. 15. *Романова Н. И.* Книжное собрание святителя Георгия Конисского как часть историко-культурного наследия Украины и Беларуси / Н. И. Романова // Могилянські читання. 2005. – К., 2006. – С. 459–465. 16. *Терновский Ф.* Варлаам Косовский / Ф. Терновский // Труды Киевской духовной академии. – 1879. – № 10. – С. 270–279. 17. *Терновский Ф.* Митрополит Стефан Яворский. (Биографический очерк) / Ф. Терновский // Труды Киевской духовной академии. – 1864. – № 1 – С. 59–67. 18. *Титов Ф.* Св. Димитрий, митрополит Ростовский, бывший ученик Киевской духовной академии (1651–1709 г.) / Ф. Титов – К., 1909. 19. *Титов Ф.* Святитель Павел, митрополит Тобольский и Сибирский (1705–1770) / Ф. Титов. – К., 1913. 20. *Титов Хв.* Стара вища освіта в Київській Україні XVI – вт. XIX в. / Хв. Тітов. – К., 1924. 21. *Филарет* (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии / [Филарет (Гумилевский)]. – Кн. 5. – Чернигов, 1874. 22. *Харлампович К. В.* Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / К. В. Харлампович – Т. 1. – Казань, 1914. 23. ЦДІАК України. – Ф. 128, оп. 2 черн., спр. 6. 24. *Чижевський Д.* Бібліотека Теофана Прокоповича / Дмитро Чижевський // Науковий збірник / Українська вільна академія наук у США. – Випуск 2. – Нью-Йорк, 1953. – С. 127–136. 25. *Шамрай М.* Маргіналії в стародруках кирилического шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Маргарита Шамрай. – К., 2005. 26. *Шевченко І.* Польща в історії України / Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. / Ігор Шевченко. – Львів, 2001. 27. *Шпачинский Н. И.* Киевский митрополит Арсений Могилянський и состояние Киевской митрополии в его правление. 1757–1770 / Н. И. Шпачинский. – К., 1907. 28. *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. / Максим Яременко. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2007.

Катерина Кобченко

Початки вищої медичної освіти українського жіноцтва (кін. XIX – поч. XX ст.)

Статтю присвячено аналізу історії започаткування вищої медичної освіти для жінок в Україні, яку розглянуто на прикладі діяльності Медичного відділення Київських вищих жіночих курсів (згодом – Жіночого медичного інституту в Києві). Показано складнощі та здобутки цього процесу, соціальне значення залучення жіноцтва до лікарської праці.

The article is devoted to the analysis of history of founding of higher women's medical education in Ukraine, which is looked through on the example of activity of the Medical department of Kyiv higher women's courses (later – Women's medical institute of Kyiv). The difficulties and achievements of this process are shown as well as the social meaning of the involving of woman to the professional work in medicine.

У традиційній культурі українського народу, як і багатьох інших, жінки були активними учасницями лікувальних практик (знахарства, фітотерапії, магічних форм зцілення), а повивальна справа була виключно жіночою сферою дій. Проте із розвитком наукових знань, їхньою спеціалізацією, становленням в Європі університетів як осередків науки і освіти, у тому числі медичної, жінок протягом тривалого періоду було вилучено з цього процесу, як із освітньо-наукової сфери взагалі.

Тобто вже в середині XIX ст., з початком руху жінок за доступ до вищої освіти, жінкам довелося виборювати пра-

во опанувати медичні професії шляхом відповідної освіти й підготовки. І якщо в питанні акушерства ситуація була кращою, адже утвердилася практика професійного навчання акушерок, які мали замінити неосвічених сільських повитух, та й, зрештою, з цієї сфери медицини, попри медикалізацію родопомочі, жінки ніколи не виключалися [1], то з іншими медичними спеціальностями справа була куди складнішою. Не одразу жінки здобули право навіть на фельдшерську працю, яка теж була допоміжною: ця спеціальність походила зі сфери військової медицини, адже першим завданням фельдшерів було надання допо-

моги пораненим під час війни, тоді як жінкам у цьому питанні відводилася функція сестер милосердя. Проте поступовому залученню жіноцтва й до фельдшерської праці сприяв розвиток земської медицини, яка широко використовувала фельдшерів за відсутності кваліфікованих лікарів. Тому в останній чверті XIX ст. в Наддніпрянській Україні поступово з'являються жінки-фельдшерки, а на початку XX ст., після запровадження фаху фельдшерка-акушерка, більш універсального для потреб сільської медицини, кількість жінок у цій сфері медичної діяльності значно зростає [6].

Проте найбільш драматичною є історія доступу жінок до вищої медичної освіти, здобуття ними лікарських дипломів із правом на власну практику. Через неможливість отримати освіту на батьківщині, чимало жінок їхали навчатися за кордон, передовсім у ліберальні до жіночої присутності університети Швейцарії. Значна більшість тамтешніх студенток вивчала саме медицину. Це явище мало як соціальні причини – прагнення молоді здобути прикладний і суспільно-значущий фах, який міг стати формою соціального служіння, так і наукові-просвітницькі: віра в прогресивну роль позитивного знання як перетворюючу силу людського життя. Своєрідним прапором жіночого освітнього руху стало ім'я Надії Суислової – першою студентки університету Цюріха (з 1865), яка водночас стала першою в Європі жінкою-доктором медицини, захистивши дисертацію в 1867 р. [14, с. 11]. Її шлях став дороговказом для багатьох послідовниць.

Проте отримання права на освіту поневіряння студенток не закінчувалися: повернувшись на батьківщину, вони мали підтверджувати свої знання шляхом повторного складання відповідних іспитів, а потім доводити свою професійну підготовку та компетентність в умовах конкуренції з колегами-чоловіками, далеко не всі з яких були готові відкрити двері своєї професійної корпорації для жінок [10].

Запорукою успіху перших жінок-лікарів була їхня самовіддана праця, якою вони мусили доводити свою цілковиту компетентність та право займатися самостійною медичною практикою. Іншим чинником, який сприяв поступовому визнанню за жінками права на вищу медичну освіту і подальшу практику, була потреба в лікарських кадрах, яких в межах великої країни майже завжди не вистачало. Перші спроби вирішити питання підготовки жінок-лікарів в Російській імперії мали характер вимушених поступок з боку уряду та реалізовувалися у обмежених та контрольованих ним формах. Так, з 1872 р. по 1887 р. в С.-Петербурзі діяли Жіночі медичні курси*, на яких отримали освіту понад 500 жінок-лікарів; щоправда, права державної служби були визнані за цими випускницями лише у 1898 р. [12, с. 45, 52]. Натомість у 1897 р. в Санкт-Петербурзі було відкрито Жіночий медичний інститут з університетським курсом освіти, який так само залишався єдиним в Російській імперії подібним закладом, що не могло задовольнити назрілої та зростаючої освітньої потреби, приміром, на початку XX ст. кількість бажаючих вступити на нього вчетверо перевищувала можливості прийому [8, с. 5].

Лише після революції 1906 р. стала можливою лібералізація академічного життя й було зроблено значні кроки з організації вищої жіночої освіти, у т. ч. медичної, але, як і раніше, шляхом створення окремих приватних на-

чальних закладів. Так, у 1906 р. було відкрито Медичне відділення на Московських Вищих жіночих курсах, а вже з 1907 р. таке відділення почало діяти на відновлених за рік до того Київських ВЖК [5, с. 101–102]. Вже через кілька років, у 1910 р. в Харкові було організовано Жіночий медичний інститут Харківського медичного товариства; того ж року було відкрито також Одеські вищі жіночі медичні курси, історії яких присвячені окремі дослідження [2; 4].

Розглянемо історію вищої медичної освіти жінок в Україні на прикладі першого з цих закладів – Медичного відділення Вищих жіночих курсів у Києві. Попри те, що це сталося лише на початку XX ст., сподівання на відкриття медичного навчального закладу в Києві мали місце ще на час заснування Вищих жіночих курсів у 1878 р., проте в той час їм не судилося справдитись [5, с. 63]. Незабаром після відновлення діяльності ВЖК у Києві, вже наприкінці 1906 р. знову виникла ідея організації на курсах медичного відділення, зокрема, зважаючи на те, що керівництво курсів поставило собі за мету організувати процес навчання за зразком Університету Св. Володимира.

Ініціаторами організації Медичного відділення Київських ВЖК були професори медичного факультету Університету Св. Володимира, серед яких – відомі вчені – О. О. Муратов, який висловив ідею відкриття в Києві вищої медичної школи для жінок [8, с. 8] та його колеги-професори, які й стали її засновниками: В. К. Високович, С. П. Томашевський М. О. Оболонський, К. Г. Трітшель, О. А. Садовень, Ю. П. Лауденбах, Г. М. Малков, П. І. Морозов, В. К. Ліндеман. Першим Головою Педагогічної ради Медичного відділення став професор О. Муратов, який обіймав її у 1907–1909 рр., після якого на цю посаду обрали проф. С. Томашевського [7, с. 38–39].

Професори-засновники доклали багатьох зусиль та виявили значний особистий ентузіазм у справі організації цього навчального закладу. «Много і с успехом потрудились» для розбудови Медичного відділення, зокрема, проф. В. Високович. Не в останню чергу завдяки його зусиллям було споруджено і обладнано приміщення Анатомічного інституту МВ у садибі Олександрівської лікарні. Протягом чотирирічного періоду роботи, проф. В. Високович обставив керовану ним на МВ кафедру патологічної анатомії «самим розкошним образом», поклавши також початок патолого-анатомічному музею кафедри [11, с. 7–8].

Зусилля організаторів увінчалися успіхом 1 травня 1907 р., коли міністр народної освіти затвердив вироблені ними «Положение о Медицинском отделении при Высших Женских Курсах в г. Киеве» [7, с. 2], згідно з яким метою діяльності відділення визначалося «доставлять лицам женского пола высшее медицинское образование, равное университетскому» [20, арк. 14]. Новий «Устав Киевского женского медицинского института» (1916) додавав до цієї головної мети також намір «способствовать развитию медицинских наук в России» [19, арк. 9]. Цей останній пункт не лише засвідчував високий навчально-науковий рівень цього закладу, але й слугував визнанням того, що підготовлені в ньому жінки-медики становили значний потенціал наукового поступу.

Згідно початкового задуму, передбачалося створити при КВЖК Жіночий медичний інститут [20, арк. 18–18зв.], що надавало б закладу більшої самостійності в керуванні

* Прикметно, що спершу (1872–1876) цей заклад мав назву «Особливий жіночий курс для освіти вчених акушерок», що свідчить про обмежене розуміння медичної праці жіноцтва.

справами та діяльності в цілому. Рада професорів київських ВЖК підтримала цю ідею й незабаром після відновлення курсів – вже наприкінці 1906 р. – спрямувала відповідне клопотання до Міністерства народної освіти [20, арк. 18–18зв.]. Проте отримання дозволу на відкриття самостійного інституту могло тривати кілька років, тоді як статус відділення при вже існуючих Вищих жіночих курсах значно полегшував організаційні клопоти й покладав дозвіл на відкриття курсів лише на розсуд міністра народної освіти. Організатори курсів погодились на пропозицію організації Медичного відділення Київських ВЖК, маючи на увазі можливість перетворення його в майбутньому на самостійний навчальний заклад [8, с. 8–9]. Та попри те, що Медичне відділення офіційно називалося одним з відділень Київських вищих жіночих курсів, вже через рік роботи воно повністю відокремилось від КВЖК, і працювало як цілком самостійний навчальний заклад [16, арк. 75], нічим, крім назви, не будучи більше зв'язаним з ВЖК. Так, МВ мало власне керівництво, яке не брало участі в справах Київських ВЖК (з історико-філологічним, фізико-математичним та юридичним відділеннями) та окрему канцелярію. А в 1916 р., після неодноразових клопотань перед вищим освітнім керівництвом, Медичне відділення КВЖК було перейменовано на Жіночий медичний інститут, що *de-jure* підтвердило фактичну особність цього навчального закладу [19, арк. 9].

Оскільки одним з основних завдань керівництва МВ було «виклопотати в майбутньому для своїх слухачок ті права, що ними користуються слухачки Санкт-Петербурзького Жіночого Медичного Інституту, тобто після проходження повного університетського курсу право складати іспити у державних комісіях на лікаря» [20, арк. 32–32зв.], керівництво відділення одразу приступило до його вирішення. Запорукою допущення випускниць до названих іспитів було зрівняння освітнього цензу курсисток-медичок з тим, який існував для студентів медичних факультетів університетів. Тому вже з 1908 р. було підвищено вимоги до абітурієнок: обов'язковим стало знання ними латинської мови в обсязі курсу чоловічих 8-ми-класних гімназій, а також складання додаткових іспитів з російської мови, математики, фізики та однієї з іноземних мов в обсязі курсу чоловічих гімназій*.

Ці нові вимоги розповсюджувалися також на слухачок, які вже навчалися, але їм для складання названих іспитів надавалася відстрочка до завершення курсу навчання [20, арк. 32–32зв.]; решта ж слухачок, як правило, мали змогу скласти такі іспити протягом першого навчального року [7, с. 6]. Результати цих зусиль цілком виправдалися: вже перший випуск слухачок Медичного відділення Київських Вищих жіночих курсів отримав, з дозволу міністра освіти, право складати іспити у відповідних комісіях вже восени 1912 р. [3, арк. 1].

Водночас завдяки коштам, що склалися з плати за навчання та добродійних пожертв, протягом перших років діяльності Медичного відділення вдалося створити та розвинути його власну навчальну базу – клініки, лабораторії, Анатомічний інститут. Завдяки низці домовленостей з органами міського та земського самоуправління курсистки-медички отримали змогу працювати в Олександрівсь-

кій міській та Кирилівській губернській земській лікарнях, на території яких медичне відділення КВЖК спорудило власні початкові корпуси, обладнало клініки, лабораторії та кафедри [16, арк. 72–72зв.], так що клінічне викладання на МВ було організовано не гірше, ніж на медичному факультеті Університету Св. Володимира [9, с. 2].

Так, «стараясь доставить своим слушательницам возможно полное и основательное медицинское образование, равное университетскому, Педагогический Совет медицинского отделения привлек к делу преподавания наилучшие научные силы города Киева, обставив возможно полно свои учебно-вспомогательные учреждения и поместив их по-возможности в собственных, специально для этого выстроенных зданиях» [9, с. 1]. Такими власними, спеціально збудованими приміщеннями були Анатомічний інститут у садибі території Олександрівської лікарні (1909), ділянку землі для будівництва останнього Медичного відділення безкоштовно отримало від Київської міської думи [8, с. 11], аудиторний корпус на 300 слухачок з лабораторіями на території Кирилівської лікарні (1908), там же – приміщення власної акушерської клініки (1912) та факультетська терапевтична клініка, зведена як прибудова до жіночого терапевтичного відділення (1911) [7, с. 23, 28]. За адміністративне приміщення Медичного відділення слугував найнятий будинок на вул. Золотоворітській, 11, в якому також відбувалися заняття з предметів природничого циклу (біологічних, фізичних та хімічних наук).

Визнанням того, що Медичне відділення КВЖК вже за час навчання слухачок першого набору стало вищим навчальним закладом високого рівня, стало нагородження його за організацію навчального процесу Великою золотою медаллю (найвищою відзнакою) Всеросійської виставки**, яка проходила в 1913 р. у Києві [19, арк. 4]. Цей успіх був особливо значним з огляду на те, що «в столь короткое время и «буквально из ничего» педагогическому Совету удалось создать в г. Киеве высшее женское медицинское учебное заведение» [7, с. IV], адже при заснуванні відділення його керівники не мали жодних коштів, які стали надходити лише з кінця липня 1907 р., з початком внесення платні за навчання [7, с. 10]. Але вже в 1913 р. керівництво Медичного відділення з гордістю відзначало, що «в настоящее время все кафедры и учебно-вспомогательные учреждения Медицинского отделения оборудованы вполне удовлетворительно и снабжены всем необходимым для правильного ведения преподавания, некоторые же кафедры и кабинеты обставлены даже богато» [7, с. 22]. При цьому основним джерелом грошових надходжень, які за перші шість років існування МВ склали значну суму в понад 824 тис. карбованців, була плата за навчання, а кількість різноманітних пожертв не перевищувала 6,3% сукупного доходу відділення [7, с. 13–14].

Викладачами МВ були професори і приват-доценти медичного факультету Університету Св. Володимира, а також професори Політехнічного інституту, останні – переважно з дисциплін природничого циклу. У 1912–13 навчальному році кількість викладачів становила 71 особу, серед яких професори складали 16, приват-доценти – 11 осіб, решта 44 були помічниками викладачів, у т. ч. 12

* Усі названі предмети викладалися в жіночих гімназіях у меншому обсязі, ніж у чоловічих, тому й атестат зрілості надавався лише після закінчення чоловічої гімназії. Оскільки наявність атестату зрілості була умовою допуску до державних іспитів в університеті, слухачки Медичного відділення повинні були підтвердити відповідний йому освітній рівень.

** Повна офіційна назва виставки: Всеросійська фабрично-заводська, торгівельно-промислова, сільськогосподарська та науково-художня виставка в м. Києві.

асистентів та 10 ординаторів [7, с. 37]. А вже на момент перетворення МВ на Жіночий медичний інститут (1916) викладання у ньому здійснював 21 професор [19, арк. 8], тобто майже стільки ж, скільки і в Університеті Св. Володимира, на медичному факультеті якого на початку 1918 р. працювало 25 професорів [13, с. 169–170].

Вже з 1913 р. серед помічників викладачів почали з'являтися жінки-лікарі, які закінчили Медичне відділення [7, с. 31]. Серед них, зокрема, – ординатор кафедри гінекології Ніна Мотруніна [7, с. 35; 21, арк. 80] та Зінаїда Яцимирська – ординатор кафедри нервових хвороб [16, арк. 50зв.; 21, арк. 183].

Навчання на Медичному відділенні здійснювалося за університетськими програмами, а на читання деяких предметів відводилося навіть більше часу, ніж для студентів-медиків університету Св. Володимира [15, арк. 7зв.], так що «большее число часов, уделяемых сравнительно с университетами многим основным предметам, дает возможность подробного и законченного изложения их» [9, с. 2]. Навчальний курс був п'ятирічним за строго курсовою системою навчання, яка включала обов'язкові перехідні іспити [9, с. 2].

Кількість бажаючих вступити на Медичне відділення була настільки значною, що кожного року створювався великий конкурс. Вже коли стало відомо про відкриття в Києві цього навчального закладу, з усіх кінців Росії «в Киев посыпалось такое количество прошений о принятии в женское медицинское отделение, что все это превзошло самые смелые предположения»; були навіть прохання від тих жінок, які вже 1–2 роки провчилися на медичних факультетах за кордоном: вони готові були почати знову, аби лиш мати змогу навчатися на батьківщині [8, с. 6].

Уже в першому, 1907–08 навчальному році, наплив бажаючих вступити на Медичне відділення змусив його керівництво максимально збільшити кількість зарахованих з ризиком перевантаження аудиторій: так, замість запланованих до зарахування на 1-й курс 200 та 2-й – 150 осіб, їх було прийнято відповідно 313 та 250; проте і за цих умов «с сердечной горечью пришлось отказать массе желающих», адже прохань про зарахування надійшло понад тисячу [8, с. 6]. З часом велика кількість абітурієнток призвела до їхнього розподілу на декілька категорій, відповідно до їх освітнього цензу, на підставі чого визначався порядок зарахування. Так, пріоритетне право вступу (поза конкурсом) мали жінки, які мали атестат зрілості; решта слухачок, зараховувалася за результатами складання вище названих додаткових іспитів з курсу чоловічих гімназій та конкурсу атестатів [17, арк. 20].

У 1907 р. відкривалися два перші курси МВ, проте перший курс був організований на біологічному відділенні фізико-математичного факультету КВЖК, слухачки якого водночас проходили спеціально організовані для них теоретичний та практичний курси анатомії [7, с. 3], проте така практика застосовувалася лише один рік і вже з осені 1908 р. медичне відділення організувало власний перший курс [7, с. 3]. На другий курс, також відкритий на МВ у 1907–08 навчальному році, було зараховано 157 слухачок 2-го курсу біологічного відділення Київських ВЖК, зобов'язаних протягом року пройти повний курс анатомії людини (адже, крім цього предмету, решта навчальних дисциплін цілком відповідала обсягу викладання на I-му курсі медичних факультетів університетів), а також 86 вільнослухачок та студенток 2-го курсу медичних факультетів різних російських та іноземних університетів [7, с. 3–4].

Тож найбільший набір слухачок було здійснено на два курси відділення у рік його відкриття – загальна кількість зарахованих становила 567 осіб; у наступні роки на навчання, переважно на перший курс, приймалися понад 300 осіб (ця цифра коливалася, залежно від наявних вакансій), але й відмову в прийомі отримували в середньому близько половини тих, хто подавав прохання [7, с. 4–5]. А загалом протягом перших шести років діяльності МВ з 3664 осіб, які подали прохання про вступ, зараховано було 2244 особи, або 61,2%. При цьому відмова у зарахуванні зумовлювалася майже виключно «фактической невозможностью, вследствие недостатка мест, принять всех желающих поступить на Медицинское Отделение, хотя по своему образовательному цензу почти все подавшие прошения лица удовлетворяли условиям приема» [7, с. 5].

Високий освітній ценз, якому мали відповідати жінки, що бажали вивчати медицину, став запорокою високих результатів навчання переважної більшості з них. У промові з нагоди відкриття Медичного відділення проф. Муратов наголосив на тому, що успішне існування новостворюваного навчального закладу можливе лише завдяки спільним зусиллям викладачів і курсисток, які, несли відповідальність як за успіх та репутацію самих курсів і здобуття ними прав, так і за перспективу їхнього розвитку: «вы должны помнить, что вы не только первые пионеры и вы явились сюда не только для себя, чтобы получить известныя специальныя знания, но что у вас есть еще и более важнейшая задача – проторить, очистить путь к высшему женскому медицинскому образованию на Юго-Западе России для грядущих поколений» [8, с. 15].

Уже перший випуск жінок-лікарів успішно витримав іспити у відповідній екзаменаційній комісії при Університеті Св. Володимира: так, лише одна слухачка не отримала диплому, натомість 26 були удостоєні звання лікаря з відзнакою [15, арк. 7–8]. При цьому, згідно офіційного відгуку Голови комісії, слухачки МВ «проявили гораздо большую успешность и обнаружили гораздо больше знаний, нежели студенты Медицинского факультета университета» [7, с. 8]. І це при тому, що претендентки мали складати іспити не лише з предметів суто медичних, але й природничо-історичних, від яких звільнялися студенти. Загалом серед перших 257 випускниць відділення, 95 закінчили його в травні 1912 р., а решта 162 – через рік [7, с. 8].

Цей успіх дав підставу визнати організацію навчання на Медичному відділенні цілком відповідною університетській, що було закріплено в циркулярі МНО від 21 березня 1913 р., тож надалі його випускниці допускалися до іспитів на однакових зі студентами засадах без додаткових умов [7, с. 9].

Слухачки-медички і надалі екзаменувалися в цілому краще, ніж студенти: так, навесні та восени 1916 р. у медичній екзаменаційній комісії при університеті Св. Володимира, іспити успішно склали 433 чоловіки та 228 жінок; при цьому дипломи з відзнакою отримали 47 чоловіків або 10,8% із них, тоді як серед жінок дипломи з відзнакою отримала 51 особа, тобто 22,2% [18, арк. 101].

Національний склад слухачок мав свої особливості, зокрема, завдяки значній кількості жінок-єврейок, які прагнули вивчати медицину. При цьому перший час обмежень у прийомі єврейок майже не було (оскільки МВ було приватним закладом, норми зарахування євреїв регулювалися його керівництвом). Так, серед 184 слухачок 2-го курсу МВ у 1907 р. православні складали 66 осіб, тоді як іудейки – 105; ще 6 жінок дотримувалися караїмського віроспо-

відання, а католики та лютеранки становили відповідно 5 та 2 особи [21, арк. 78].

Однак, у зв'язку із значним впливом абітурієнок-єврейок, восени 1916 р. Рада професорів Жіночого медичного інституту вирішила керуватися 20% нормою їхнього прийняття, що, звичайно, не могло не викликати незадоволення та скарг тих із них, хто формально відповідав умовам прийому, але не був зарахований. При вступі бралися до уваги і певні суб'єктивні чинники: «к сожалению, слушательницы-еврейки, по отзыву г. г. профессоров, представляют обычно беспокойный элемент на курсах и вносят нередко смуту и забастовки в мирное течение академической жизни курсов. Поэтому отдавалось иногда предпочтение тем, нравственный облик коих и семейная обстановка были ближе известны Совету и служили ручательством добропорядочного поведения слушательниц-евреек» [19, арк. 4].

У результаті, з поданих 1353 прохань про вступ на перший курс – 680 від християнок та 673 від іудейок – було зараховано 385 слухачок, серед яких 81 єврейку [19, арк. 2–4]. Тож, якщо в 1916–17 навчальному році на 4 та 5 курсах ЖМІ (роки вступу 1912–13) кількість єврейок складала понад 52% слухачок кожного з відповідних курсів, на третьому – 44,9%, то вже на другому та першому курсах слухачки-єврейки становили відповідно 19,2 та 21,5 відсотки [19, арк. 4]. Загалом же дівчата іудейської віри на усіх п'яти курсах складала на початку 1916 р. 34,3% [19, арк. 4], тобто третину всіх курсисток-медичок.

Частина курсисток не стояла осторонь громадсько-політичних рухів і поповнювала ряди «неспокойного студентського елементу», як це визначали тогочасні документи. Оскільки початок роботи відділення припав на революційний 1907 р., політична заангажованість студентства одразу далася взнаки і на МВ: вже в листопаді 1912 р. «после стольких препятствий и с такими громадными усилиями организовавшиеся и только что наладившиеся учебные занятия вдруг прекращаются... самими слушательницами, под влиянием со стороны явившихся агитаций, при том... не только произвольно, но и некорректно относительно профессором» [21, арк. 41]. Звернення професорів до курсисток, які навіть надали змогу останнім зібратися на сходку, щоб найбільше помірковано налаштувати слухачок за судила дії своїх більш радикально налаштованих подруг [21, арк. 53], мало певний успіх. Крім того, згідно офіційних вимог, нагляд за поведінкою слухачок у приміщеннях відділення здійснювали інспектриса та четверо її помічниць [7, с. 39]. Проте нові покоління слухачок так чи інакше виявляли свою суспільну активність. А з новою силою сходи та саботажі занять почалися в 1917 р. [19, арк. 40].

Близько третини слухачок (36,8%) або 826 із загальної кількості 2244 осіб, які протягом 1907–13 рр. навчалися на МВ з різних причин покинули навчання, переважно через невнесення платні [7, с. 8], яка складала 150 карбованців на рік і вносилася по півріччю; ця сума була для багатьох дуже значною, адже не допомагали навіть відстрочки внесення платні, в окремих випадках, до року, а також звільнення від плати щороку 3% наявного складу слухачок-медичок [7, с. 14].

З відкриттям усіх п'ятьох курсів у 1911–12 навчальному році загальна кількість курсисток-медичок склала 1265 осіб; у наступному році ця цифра зросла до 1323 [7, с. 7]. Зростаючи з кожним новим набором, загальна кількість слухачок-медичок у 1915–16 навчальному році досягла 1500 осіб [16, арк. 73], а в наступному, 1916–17 навчаль-

ному році на 5-ти курсах Жіночого медичного інституту в Києві навчалася загалом 1632 слухачки [19, арк. 4]. Значна частина останніх встигла завершити навчання та отримати дипломи до санкціонованих радянською владою перетворень в системі медичної освіти; відомо також, що лише протягом перших п'яти випусків у 1912–16 рр. лікарські дипломи отримали понад 700 жінок [19, арк. 4]. Протягом наступних років діяльності Жіночого медичного інституту в Києві дипломованими лікарями стали ще, поза сумнівом, кілька сотень його випускниць. Звичайно, серед перших випускниць медичного відділення були найбільш здібні, працьовиті та віддані обраній справі – саме вони показали найкращі результати та відкрили шлях у медицину сотням їхніх послідовниць.

Успішна діяльність жіночого медичного інституту в Києві була недовгою: освітні реформи радянської влади поклали край принципу роздільного навчання у вищій школі, а пошук нових форм підготовки медиків призвів до кількох реорганізацій в діяльності медичних навчальних закладів. Так, у 1920 р. медичний факультет колишнього університету Св. Володимира та Жіночий медичний інститут було об'єднано в рамках єдиного навчального закладу (Інституту охорони здоров'я – Медичної академії – Медичного інституту).

При цьому в короткий період (1907–1920) діяльності вищої медичної школи для жінок у Києві було не лише успішно виконано завдання підготовки сотень висококваліфікованих жінок-медиків; діяльність цього закладу була значним внеском у руйнування упереджень щодо участі жіноцтва в медичних професіях, які протягом попередніх десятиліть активно дискутувалися широкими колами суспільства. Медицина, успішні заняття якою нерідко потребували не лише доброї підготовки, але й високих особистих якостей, адже за тогочасних умов розвитку медичних знань, передовсім особисто від лікаря залежали як правильна діагностика хвороби, так і хід її лікування. Тому визнання за жінками права працювати в сфері медицини нарівні з чоловіками можна вважати одним з вирішальних моментів у питанні жіночої емансипації.

1. Боряк О. О. Україна: етнокультурна мозаїка / Олена Боряк. – К.: Либідь, 2006. – 328 с.
2. Васильев К. К. Материалы для истории Одесских высших женских медицинских курсов / К. К. Васильев. – Тернополь, 1985. – 70 с.
3. Державний архів м. Києва. – Ф. 16, оп. 351, спр. 105, арк. 1.
4. Занчевская Т. А. История Одесских высших женских медицинских курсов / Т. А. Занчевская // Материалы конференции, посвященной 100-ю высшего женского медицинского образования в СССР. – Л., 1972. – С. 52–55.
5. Кобченко К. А. Жіночий університет Святої Ольги: історія Київських вищих жіночих курсів / Катерина Кобченко. – К.: МП Леся, 2007. – 271 с.
6. Кобченко К. А. Історія середньої медичної освіти в контексті суспільних процесів в Україні в середині XIX – на початку XX століття (На прикладі Київської земської фельдшерсько-акушерської школи при Кирилівській лікарні) / Катерина Кобченко // Українознавчий альманах. – 2010. – Вип. 3 – С. 118–131.
7. Краткие сведения о Медицинском отделении при высших женских курсах в г. Киеве. К., 1913. – 40 с.
8. Муратов А. А. Речь, произнесенная профессором А. А. Муратовым 23 сентября 1907 года при открытии медицинского отделения высших женских курсов в г. Киеве / Александр Муратов. – К., 1907. – 18 с.
9. Обзорение преподавания на Медицинском отделении при Высших Женских Курсах в г. Киеве на 1913–1914 учебный год. – К., 1913. – 23 с.
10. Покровская М. И. Как я была городским врачом для бедных (из воспоминаний женщины-врача) / М. И. Покровская. – СПб., 1903. – 68 с.
11. Томашевский С. П. Деятельность профессора В. К. Высоковича, как одного из основателей Медицинского отделения при Высших женских Курсах в г. Киеве. Речь, произнесенная в заседании Общества Киевских врачей 13 мая 1914 года, посвященном чествованию памяти профессора В. К. Высоковича / Сергей Томашевский. – К., 1914. – 10 с.
12. Шабунин А. В. Женские врачебные курсы при Медико-Хирургической Академии и Николаевском военном госпитале (к 125-летию основания) / А. В. Шабунин; Под общ. ред. Г. И. Микиртичан. – СПб.: Военно-медицинский музей,

1997. – С. 45, 52. 13. Alma Mater: Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920: Матеріали, документи, спогади: В 3 кн. / Віктор Короткий, Василь Ульяновський (авт.-упоряд.). – К.: Прайм, 2000. Кн. 2: Університет Св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. – К.: Прайм, 2001. – 704 с.: іл. 14. Neumann D. Studentinnen aus dem Russischen Reich in der

Schweiz (1867–1914). – Zürich, 1987. – 270 s. 15. Центральний державний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 707, оп. 81, спр. 58. 16. ЦДАК України. – Ф. 707, оп. 84, спр. 10. 17. ЦДАК України. – Ф. 707, оп. 84, спр. 31. 18. ЦДАК України. – Ф. 707, оп. 84, спр. 63. 19. ЦДАК України. – Ф. 707, оп. 85, спр. 10. 20. ЦДАК України. – Ф. 707, оп. 157, спр. 103. 21. ЦДАК України. – Ф. 707, оп. 158, спр. 103.

Руслан Кульчицький

Діяльність Івана Макуха в Загально-Українській культурній раді

Висвітлено основні напрямки діяльності у Загально-Українській культурній раді (ЗУКР) відомого українського громадсько-політичного діяча, адвоката, голови Української радикальної партії на Західній Україні в 1930–1935 рр. І. Макуха. Охарактеризовано та проаналізовано його роботу спрямовану на розвиток й зміцнення української культури та шкільної справи, виступи на засіданнях секцій, комісії, комітетів, президії Загально-Української культурної ради. Розкрито роль і значення І. Макуха у вирішенні проблем української освіти на еміграції в умовах Першої світової війни.

The basic directions of activity in the All-Ukrainian cultural council (ZUKR) of the known Ukrainian public and political person, advocate and chairman of the Ukrainian radical party of Western Ukraine in 1930–1935 I. Makukh are reflected. His work directed to the development and strengthening of Ukrainian culture and school work, statements on meetings of the sections, commissions, committees and presidium of the All-Ukrainian cultural council is also described and analyzed. The role and meaning of I. Makukh in decisions of problems of the Ukrainian education in the emigration during the World War I is shown.

І. Макух – видатний громадсько-політичний діяч Західної України, один із лідерів радикальної партії кінця XIX першої половини XX ст., посол до Галицького сейму та польський сенатор, Державний секретар внутрішніх справ ЗУНР, товариш міністра внутрішніх справ УНР. Дуже активною і результативною була діяльність І. Макуха в умовах Першої світової війни у Загально-Українській культурній раді.

В українській і зарубіжній історичній науці фактично відсутні дослідження присвячені даній проблематиці. Ця тема частково знайшла своє вираження тільки в праці Т. Романюка [9].

Метою статті є аналіз основних напрямів культурно-освітньої діяльності у Загально-Українській культурній раді відомого українського громадсько-політичного діяча, адвоката, голови Української радикальної партії на Західній Україні в 1930–1935 рр. І. Макуха в умовах Першої світової війни на еміграції у Відні.

Джерельною базою означеної теми є документи Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДАУЛ), матеріали тогочасної преси.

На початку 1915 р. у Відні з ініціативи українських вчителів при Загальній Українській Раді для упорядкування культурного життя українців, а зокрема біженців із західноукраїнських земель на період Першої світової війни було утворено організацію під назвою Загально-Українська культурна рада (ЗУКР). До її складу увійшли представники всіх українських культурних, наукових і політичних об'єднань, колишні українські послы до Галицького сейму та австрійського парламенту, серед яких був І. Макух – референт шкільних справ у Галицькому сеймі [6, с. 1; 9, с. 279; 5, с. 5].

Передумовою утворення ЗУКР послужила діяльність Українського Учительського Комітету у Відні, члени якого «відбували» раз на тиждень збори, на яких обговорювали різноманітні питання українського шкільництва. Постійним учасником цих зборів був І. Макух, який на них «прислуховувався нарадам та забирав слово» [8, с. 2].

За напрямками праці ЗУКР ділилася на три секції: 1) народне шкільництво; 2) середнє шкільництво; 3) популярних викладів літератури, науки і мистецтва. П'ять делегатів кожної секції становили Головну управу ЗУКР, яку очолював Ю. Романчук. І. Макух був делегатом секції народного шкільництва та третім віце-президентом Головної

управи (третьім заступником голови ЗУКР) [2, арк. 50; 6, с. 2; 9, с. 280–281; 3, арк. 2; 5, с. 6, 8, 9, 21].

Відповідно до основ організації ЗУКР після її утворення розпочали свою діяльність вище перелічені секції. До секції народного шкільництва входили Л. Левицький (голова), І. Макух, і О. Попович (заступники голови), Д. Стельмах (секретар) та ін. [3, арк. 1–2; 7, с. 2; 5, с. 8, 10].

На початку лютого 1915 р. відбулися перші засідання секції народного шкільництва на яких було полагоджено організаційні питання та визначено програму її діяльності. Водночас на засіданні секції народного шкільництва, яке відбулося 8 лютого 1915 р. розглядалася справа підготовки законопроекту для майбутньої української автономної шкільної ради у Галичині. Для вирішення цього питання була створена спеціальна комісія, в склад якої увійшли: І. Макух, С. Дністрянський, Л. Левицький. Після довгих дискусій, розроблений комісією законопроект, було затверджено для використання українськими культурно-освітніми організаціями [3, арк. 2–4; 5, с. 14].

Керуючись програмними засадами діяльності секції народного шкільництва, з метою організації мережі українських навчальних закладів І. Макух і Л. Левицький склали список територій в австрійській державі де проживали біженці з Західної України, за яким для них у тих місцевостях було відкрито народні школи та фахові промислово-ремісничі господарські курси [3, арк. 3; 5, с. 11].

Разом з тим, за ініціативою і внесенням І. Макуха на засіданні секції народного шкільництва, яке відбулося 13 лютого 1915 р., було вирішено звернутися до «Українського запомогового комітету» з проханням допомогти матеріально забезпечити вчителів вищезгаданих народних шкіл та навчальних курсів [3, арк. 5, 7, 8 зв., 9].

Пізніше, 31 березня 1915 р., секція народного шкільництва розглянула справу українського шкільництва «по повороті до краю». Її характеристиці був присвячений реферат І. Макуха «Наше шкільництво по повороті до Галичини», який ліг в основу затвердженої програми майбутньої діяльності в цій галузі. Представлений автором документ торкався, насамперед, передумов політичної, організаційно-педагогічної відбудови та націоналізації українського шкільництва [3, арк. 16 зв., 17, 18 зв.; 5, с. 14].

І. Макух для цього пропонував якнайшвидше розпочати підготовку законодавчої бази та внутрішнього устрою